

כתבה: ציפי אפלשטיין

באמצע נובמבר האחרון יצאנו בתי ואני לביקור באמסטרדם היפה.

כמו בכל נסיעה לאירופה מעסיקה אותי שאלת היהדות המקומית ובייחוד גורלה בתקופת מלחמת העולם השנייה.

בסיורינו הרגליים באמסטרדם תרתי אחר סממני התקופה, ואכן מצאתי אזכורים לא מעטים.

שתי שאלות ניקרו במוחי עוד בטרם היציאה ובשהותנו שם:

1. גדלתי, כמו רבים מבני דורי, על רקע האמירות כי ההולנדים, כעם, הצטיינו בהסתרה ובהצלה של יהודי ארצם.

האמנם?

2. מהו הסיפור המייצג את שואת היהודים באמסטרדם ובכלל?

על יהדות הולנד

יהדות הולנד התקיימה מאז המאה ה-12. בשנת 1796 הייתה הולנד אחת המדינות הראשונות שהעניקו שוויון זכויות ליהודים. ערב מלחמת העולם השנייה חיו בהולנד כ-140,000 יהודים - כאחוז וחצי מכלל אוכלוסיית המדינה. לפני המלחמה השתלבו יהודי הולנד בתרבות ההולנדית ונהנו מרווחה, ביטחון וסובלנות. רובם היו מבוססים מבחינה כלכלית וקיימו חיי קהילה פעילים.

בית הכנסת הפורטוגזי של הקהילה היהודית שנבנה לפני יותר מ-300 שנים

מרבית יהודי הולנד, כ-80,000, התגוררו באמסטרדם שנחשבה אחד ממרכזי היהודים המפוארים באירופה. ריכוזי יהודים נוספים היו בהאג וברוטטרדם. עם עליית היטלר לשלטון החלו להגר להולנד יהודים מגרמניה הנאצית (ובהם אנה פרנק ומשפחתה), מאוסטריה ומהפרוטקטורט של בוהמיה ומוראביה, עד שבשנת 1938 אסרה ממשלת הולנד על המשך ההגירה. 34,000 פליטים יהודים הגיעו להולנד בתקופה זו, ולפי הערכה אחרת - בין 35,000 ל-50,000, מתוכם נשארו בהולנד כ-15,000 והשאר המשיכו ליעדים אחרים. לצורך מתן עזרה לפליטים הוקמה בהולנד ועדה לפליטים יהודים.

במאי 1940, עם כיבוש הולנד בידי הגרמנים, ניסו רבים מהיהודים לברוח לבריטניה וחלקם אף התאבדו.

בתחילה אפשרה ההנהגה הנאצית ליהודי הולנד לפעול, אך עד מהרה נלקחה אפשרות זו. כוחות הכיבוש הגרמנים היו חדורי מוטיבציה נאצית ודאגו להקים מערכת יעילה לרדיפת יהודים. מכאן הוחמר והלך גורלם של יהודי הולנד. מבין 140,000 היהודים ההולנדים הושמדו כ-108,000 יהודים – כ-77 אחוזים.

דעת החוקרים לשאלה שהעליתי אינה חד משמעית. שמואל הכהן כותב בספרו "כמו אבנים שותקות":

"בהולנד לא היו היהודים הפקר, לא היו פוגרומים ולא רדיפות, לא היו מעשי אפליה אכזריים! רשמו במחקריכם המלומדים: אין אכזריות גדולה מזו הנישאת על ידי 'התרבות', אין רשעות גדולה מזו הנישאת על ידי 'האינטליגנציה' רחמנא

ליצלן, תחנות הרצח היו אי-שם במזרח, אולם ההכנות המנהליות המדוקדקות לרצח זה בוצעו, בין השאר, בידי פקידי ממשל של 'העם ההולנדי האציל' וזאת על פי רוב נוטים לשכוח. למרות המסורת הסובלנית של הולנד התקיימו במדינה, גם אם מתחת לפני השטח, מסורות אנטישמיות, ועם עלייתו של היטלר לשלטון והקמתה של המפלגה הנאצית ההולנדית התחזקו הרגשות האנטישמיים. לאחר כיבוש הולנד התקיים מסע תעמולה אנטי-יהודי שאפשר להולנדים להחצין את האנטישמיות שלהם, ובמקביל למקרים רבים של הצלה וסיוע ליהודים התקיימו גם מקרים רבים של הסגרת יהודים ושיתוף פעולה. במקרים אחרים הגיבו ההולנדים באדישות לגורלם של היהודים. יחס זה הוביל לאחוז הגבוה של הנספים בקרב יהודי הולנד - 77 אחוזים, נתון הגבוה בהרבה מאחוז הנספים בקהילות מערב אירופיות אחרות, ודומה לנתוני הנספים בקהילות יהודיות מזרח אירופיות.

מחאות נגד המדיניות האנטי יהודית

עם זאת, החופש היחסי שממנו נהנתה האוכלוסייה ההולנדית תחת השלטון הנאצי הביא עימו תופעה יוצאת דופן במציאות של שטחי הכיבוש הגרמניים – ביטויי מחאה אזרחית נגד המדיניות האנטישמית של הנאצים. הגזירות האנטי-יהודיות התקבלו לא פעם בחוסר נחת ואף במחאה גלויה.

להלן כמה דוגמאות למחאה נגד המדיניות האנטי-יהודית ע"י הולנדים:

- סטודנטים הפגינו וקיימו שביתה במחאה על פיטורי מרצים יהודים מאוניברסיטאות
- בפברואר 1941 התקיימה שביתה רחבת היקף בעקבות מעצר 389 היהודים לאחר המהומות באמסטרדם
- המחאה החלה עם עובדי החשמלית, אך התפתחה והקיפה מוסדות רבים אחרים. בתי חרושת ומפעלי מים ופרצו שביתות כלליות, שדוכאו אחר כך, לא רק באמסטרדם אלא גם בערים מסביב לה
- התקיימה מחאה גלויה נגד גירוש יהודים ממוסדות החינוך הולנדיים, ונוצרים נשאו את הטלאי הצהוב כדי להביע את מחאתם נגד הגזרות. אנשי הכנסיות שלחו מכתב מחאה על גירוש היהודים למחנות ההשמדה ובכנסיות הקתוליות אף הוקרא המכתב באוזני קהל המאמינים.

יחס ההולנדים ליהודים בזמן השואה

לצד המחאות לעיל גילו מרבית ההולנדים אדישות לגורלם של היהודים. חלקם לא תמך במדיניות הנאצים כלפי היהודים ואף הסתייג ממנה, אך הם לא פעלו כדי לסייע ליהודים. היותם אוכלוסייה כבושה, המקיימת מדיניות שנכפית עליהם מטעם שלטון זר, הקלה את ההתמודדות המצפונית עם קיום ההוראות. הם אף שיתפו פעולה באופן פסיבי עם גזירות השלטון: מילאו את טופסי האריות; הדירו רגליהם מחנויות היהודים ובאופן כללי קיימו את הוראות השלטון.

למרות הדימוי שנוצר לעם ההולנדי - עם של מצילי יהודים (אחת הסיבות: תפוצתו של הספר "יומנה של אנה פרנק) - במקרים רבים התקיים שיתוף פעולה עם המדיניות הנאצית שסייע לגרמנים להשמיד את רוב רובה של יהדות הולנד. ללא הסיוע ההולנדי, לא היה שיעור ההשמדה כה גבוה.

אפשר לזהות שני דפוסי שיתוף פעולה בקרב ההולנדים:

- שיתוף פעולה עצמאי - פעילות של הולנדים שיזמו פגיעה ביהודים: מדובר בהלשנות על יהודים מסתתרים, פעילותה של המפלגה הנאצית ההולנדית וכו'
 - שיתוף פעולה קונפורמיסטי - פעילות של הולנדים שסייעה להשמדת היהודים מתוך שגרת חיים ועבודה, לדוגמה: פועלי הרכבות ההולנדים שהפעילו את מערכת הרכבות במדינה; פקידים הולנדים שניהלו את רישום היהודים; ואנשי המשטרה ההולנדית שסייעו לריכוז היהודים.
- אולם לצד גילויי אדישות ושיתוף הפעולה עם הגרמנים, התקיימו בהולנד מעשים רבים של הצלת יהודים.

העזרה שהיהודים היו זקוקים לה ברגע הגורלי שבו החלו הגירושים (יולי 1942)

לא הייתה בהפגנות מחאה המוניות, אלא ביצירת אפשרויות לחמוק מהמעצרים שביצעו שוטרים גרמנים והולנדים, איש איש עם בני משפחתו, הסיכוי להישרדותם היה תלוי בנכונותם של הולנדים לא יהודים שהציעו מקום מסתור בדירותיהם; ליוו אותם מבתיהם למקומות המסתור; וסיפקו תעודות זהות וכרטיסי מזון אמיתיים או מזויפים.

בשל האדישות הכללית לגורלם של היהודים, או בשל העובדה שידיעות על הנעשה ביהודים לא הגיעו לאזורים רבים במדינה, ושליטתם המוחלטת של השלטונות הגרמניים באמצעי התקשורת, לא הייתה בקיץ 1942 כל נכונות לסייע ליהודים, להפך, היו גם מלשינים, כמו במקרה של משפחת פראנק.

בודדים בלבד סייעו ליהודים, וזאת מסיבות הומניות או תמורת בצע כסף, וכ-6,000 מהם קיבלו את 'אות חסידי אומות העולם'.

סיור באמסטרדם

עם המידע הזה יצאנו בעקבות הנצחת השואה באמסטרדם ומצאנו שההולנדים השקיעו בכך לא מעט (אולי להרגעת המצפון).

ביתה של אנה פראנק

הידוע מכול הוא מחיאון אנה פראנק שנמצא בבית המסתור של המשפחה. תורים ארוכים משתרכים בכניסה לבניין ותמונותיה של אנה פראנק מוצגות במקומות רבים בעיר. זה המקום בו התעוררה השאלה השנייה בליבי. נזכרתי בדבריה של אימי שורדת השואה שפגשה את אנה פראנק בימיה האחרונים בברגן בלזן.

אימי ממש התקוממה על העמדתה של אנה פראנק בחזית סיפור השואה ההולנדי - בספרים, בסרטים, בתיירות ובסיורים בבית המסתור שלה... "כל יום שואה מדברים בעיקר על אנה פראנק", קבלה, "עוד יכולים לחשוב שהיא מייצגת את מה שאנחנו עברנו בשואה. אנה פראנק זכתה לחיות זמן רב אחרי שאנחנו כבר התעננו עיוניים נוראיים במחנות. היא זכתה לכתוב ולהשאיר לעולם את זיכרונותיה... אני יודעת שמדובר בילדה שסבלה מחרדה ופחד במסתור, ולבסוף גם נספתה, אבל בשבילי היא לא סמל ולא ייצוג לשואה".

גם השאלה הזאת נשארת פתוחה. נראה לי שיש משהו בדבריה של אימי. גם פה, באמסטרדם, מורגש שסיפורה של אנה פראנק הוא הסיפור המרכזי של השואה.

אנדרטת השואה

בשנות החמישים הוקמה באמסטרדם אנדרטה שקידשה את הידידות בין ההולנדים ליהודים, אבל הרצח השיטתי של יהודי הולנד בשואה לא בא שם לידי ביטוי. רק באחרונה נחשפה האנדרטה הענקית והמרשימה, בעיצובו של יהודי פולני בשם דניאל ליבסקינד. האנדרטה, שקשה לראותה מהרחוב, היא אחת הגדולות בעולם ומשתרעת על שטח של מגרש כדורסל. ליבסקינד בנה אותה בצורת המילה "לזכר" בעברית (מה שאפשר לראות רק מלמעלה). היא בנויה כמבוך שאליו יורדים במדרגות, חלקה זכוכית, חלקה אבן וגם ברזל, וקירותיה מורכבים מלִבְנִים שעל כל אחת מהן שמו של אדם שנספה בשואה ופרטיו.

"האנדרטה צריכה לאלץ אנשים להתעמת עם השאלה, האם הולנד עשתה מספיק כדי להגן על היהודים במהלך המלחמה ועם קבלת הפנים הקרה לקבוצה הקטנה שחזרה להולנד מהגיהנום". אמר מרק רוטה, ראש ממשלת הולנד, בטקס פתיחת האנדרטה. "התקופה ההיא היא דף שחור בהיסטוריה של ארצנו. לאנדרטה יש גם מסר עכשווי חשוב בתקופה שלנו שבה האנטישמיות לעולם אינה רחוקה, והיא אומרת, בעצם צורחת - היו ערניים!!!"

המשכנו לשוטט בעקבות זיכרון שואת היהודים בעיר ומצאנו דרכי אזכור נוספים:

הנצחה לחבר עיריית הילפרסום דוד לופז דיאס, שנרצח בידי הנאצים

פרויקט אבני הנגף - שמות היהודים שנספו. העובר על פני המדרכות הללו אינו יכול שלא להיתקל בהן ואולי אף לקרוא את הכתוב.

פסל מרגש של אמן יהודי, שביקש להישאר אלמוני, המוצב באחד מבנייני עירית אמסטרדם. כל כך הרבה מהסיפור היהודי בפסל הזה.

וגם נושא "חסידות אומות העולם" מופיע בעיר

הגב' אלידה מרגרטה בוסהרט – 'חסידת אומות העולם' 2004, שעל יד פסלה התיישבתי. בוסהרט הייתה פעילה בארגון הנוצרי הולנדי "צבא הישע" והצילה ילדים יהודים רבים.

התשובות לשאלותיי נותרו ללא מענה חד משמעי, אך אין ספק כי בשנים האחרונות עושים ההולנדים כל מאמץ להזכיר ולהנציח את מוראות השואה באמסטרדם, וכנראה גם במקומות נוספים במדינה, שבהם טרם ביקרתי.